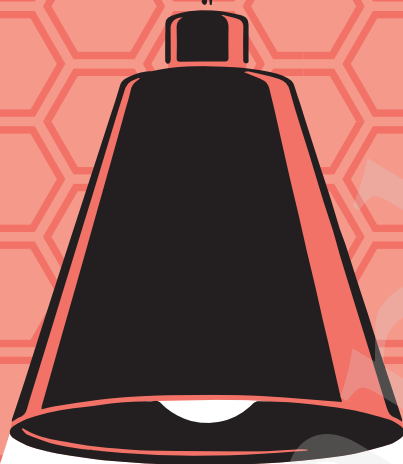

Leesexemplaar

Leren centraal

STEVEN MANNENS

LEREN
centraal

DE KUNST VAN LEERGERICHT
WERKEN EN ORGANISEREN

P E L C K M A N S

© 2023, Steven Mannens en Pelckmans Uitgevers nv
pelckmans.be
Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout, België

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering. Informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot de reproductie vindt u op www.reprobel.be.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored or made public by any means whatsoever, whether electronic or mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

Bij de samenstelling van *Leren centraal* hebben wij teksten en illustraties ontleend waarvan wij de bron niet hebben kunnen achterhalen. Mogelijke rechthebbenden kunnen zich tot de uitgever wenden.

Vormgeving: Crius Group
Vormgeving *Leren centraal*-model: Nele Seminck
Omslagontwerp: Filip Coopman – www.tinxz.be

D/2023/0055/163
ISBN 978 94 6337 606 8
NUR 840
THEMA JN

pelckmans.be

 facebook.com/pelckmans.be

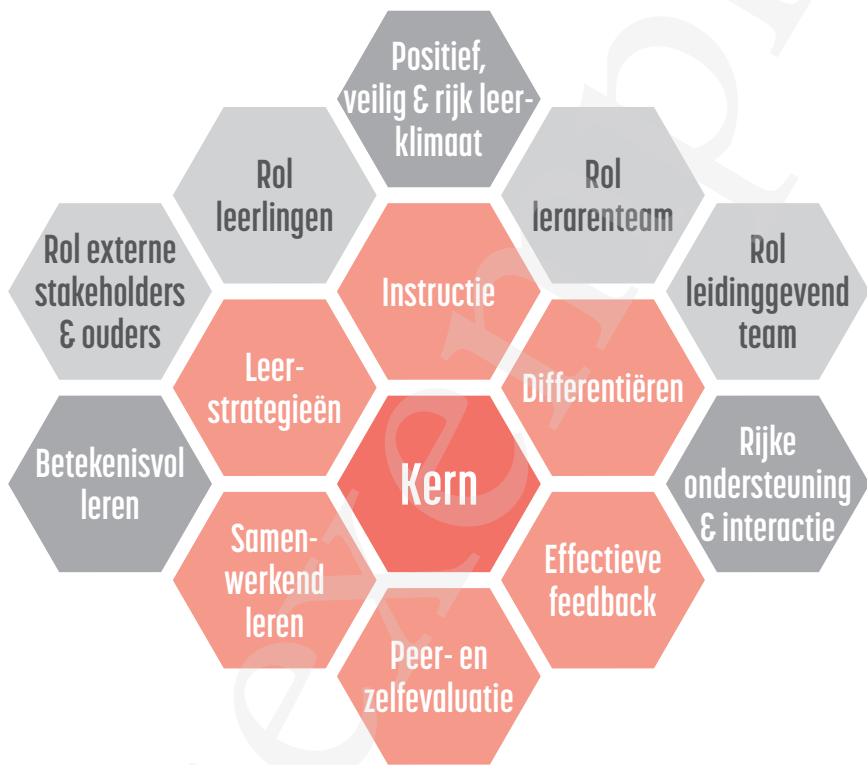
 twitter.com/Pelckmans_be

 instagram.com/pelckmans.be

**Leren is een beweging van weten
die geen begin en geen einde kent.**

J. Krishnamurti

Inhoud

Inleiding. LEER-krachtige omgeving	11
Hoofdstuk 1. Kern van leren	19
1.1 Centraal in leren	21
1.2 Formatief handelen	23
1.3 Formatief handelen als kern van leren	33
Hoofdstuk 2. Wat het leren versterkt	47
2.1 Instructie	49
2.2 Differentiatie	59
2.3 Effectieve feedback	65
2.4 Peer- en zelfevaluatie	73
2.5 Samenwerkend leren	76
2.6 Leerstrategieën	81
Hoofdstuk 3. Rollen in een LEER-krachtige omgeving	91
3.1 Lerenden	95
3.2 Leerkrachtenteam	104
3.3 Leidinggevend team	116
3.4 Gemeenschap van leren	133
Hoofdstuk 4. Verder versterkende factoren in een LEER-krachtige omgeving	145
4.1 Positief, veilig en rijk leerklimaat	150
4.2 Betekenisvol leren	151
4.3 Rijke ondersteuning en interactie	152

Besluit. LEER-gericht werken en organiseren	155
Dankwoord	159
Bijlagen	161
Over de auteur	165
Referenties	167

Inleiding

LEER-krachtige omgeving

Dit boek is ontstaan uit een drang en een dwang. In de begeleiding van scholen (individuele leerkrachten, teams van leerkrachten en leidinggevendenden) ervaren we dat in de verschillende scholen dezelfde vragen spelen. Zowel in het basisonderwijs (primaire onderwijs), het secundair onderwijs (voortgezet onderwijs), het buitengewoon onderwijs, het volwassenenonderwijs als in lerarenopleidingen leven gelijkaardige issues met betrekking tot leren. Veel van die vragen richten zich op het effectief leren en hoe dat effectief leren in de klaspraktijk vorm te geven.

We schrijven een genuanceerd én-én-verhaal. In een genuanceerd verhaal maak je een overweging van allerlei parameters en die breng je met de nodige omzichtigheid bij elkaar. Het vertrekt vanuit keuzes. Die keuzes gebeuren niet zomaar. Het boek staft die keuzes door de verhoudingen en de interconnecties zichtbaar te maken en te omschrijven.

We streven naar een duidelijk onderbouwd verhaal. We verwijzen expliciet en duidelijk naar waarop we ons baseren. We ontwierpen een model waarbij de verschillende elementen stuk voor stuk een plek hebben in het vormgeven van onderwijs. We zoomen in op bepaalde elementen. Andere elementen, ook al hebben zij in zekere mate een invloed, behandelen we niet. Zo gaan wij niet in op leerinhouden, leermiddelen, leermethodes of leerinrichtingen (zoals klaslokalen en andere infrastructuur) enzovoort. Niet dat wij die zaken niet belangrijk vinden, maar ze zorgen er nogal eens voor dat weggebleven wordt van de essentie. Het zorgt soms voor onnodige ruis in gesprekken, een ruis waarvan we denken dat die de kern omzeilt.

Een én-én-verhaal trek je in alle lagen door. Actoren in en om de school hebben baat bij een integrale benadering van een duidelijk en consistent verhaal. We schrijven een verhaal waarin leren centraal staat. Leren centraal zetten voorkomt dat leren exclusief is of als exclusief wordt ervaren. Het leren richt zich niet op één doelgroep. Met leren centraal maak je duidelijk dat elke betrokkene in het onderwijs het best lerend is.

De term 'leren' kent vele ladingen. Onze taal is daarbij niet helpend. 'Leren' zetten we in voor 'soorten', 'vormen', 'voorkeuren', 'theorieën' ... Ook dat zorgt geregeld voor ruis binnen het onderwijs en binnen de maatschappij. Leren zit in denken en doen, het is eigen aan het individu en het collectief, leren omhelst ratio en gevoel. Leren is gewoonweg complex. Dat spoort ons aan de gelaagdheid in leren steeds voor ogen te houden.

We willen meer duidelijkheid scheppen in een complex verhaal. Die complexiteit zit zeker in een effectieve uitvoering ervan. Dat ervaren lerenden, leerkrachten, ondersteuners, leidinggevenden en anderen, zoals ouders, dagelijks.

In het verhaal dat wij schrijven, zien we voor het onderwijs een duidelijk verband tussen welbevinden en leren. Het is een tweerichtingsverkeer. Leren werkt in op welbevinden, welbevinden werkt in op leren. Ze versterken elkaar. Zo scoort in onderzoek¹ de relatie tussen leerkracht en lerende steevast hoog, evengoed zie je puur didactische ingrepen hoog scoren. Een dergelijke nuance verweven we doorheen het hele boek, hoewel we ons schijnbaar op het eerste gezicht enkel op de LEER-component richten.

Een blijvende uitdaging voor scholen is ook om door de bomen het bos te zien. We zien vaak onderwijsconcepten en -aspecten versnipperd of net heel erg ruim verwoord. Daarbij heerst er ook een zekere trendgevoeligheid. Die zorgt voor een blijvende druk om nog zaken erbij te nemen. Wij hopen op een bepaald vlak scherpte en gerichtheid te bieden in het pedagogisch-didactische luik.

Wij bieden een kader waarmee scholen in functie van leren een houvast krijgen en zich kunnen richten om bouwstenen in functie van leren vast te nemen. Belangrijk vinden we het idee dat elke actor in en om onderwijs echt een rol heeft in de ontwikkeling van datzelfde onderwijs. Elke actor kan gericht bijdragen en dat kan vooral samen. Die bewuste en gerichte bijdrage vinden we pertinent en is voor (onderwijs)-ontwikkeling een absolute voorwaarde.

Alle actoren hebben baat bij een voldoende scherp zicht op het pedagogisch-didactisch klimaat. Met dit boek reiken we een gestructureerd antwoord hierop aan. Ons kader wil scholen daarbij helpen. Het biedt stof tot nadenken en kan stof geven om in dialoog te gaan met elkaar. Die dialoog draagt bij tot een grotere verstandhouding en een kennen van elkaars verwachtingen.

Het boek heeft een duidelijke link met de praktijk zelf. Dit boek kwam ook tot stand door verschillende begeleidingen van teams uit verschillende onderwijscontexten. Die praktijkervaringen zijn inspiratiebronnen en realiteitschecks. In begeleidingen er-vaar je wat zichtbaar werkt en wat minder goed werkt.

Ook zorgde de professionaliseringsbenadering Lesson Study (bijlage 1) voor leren. Lesson Study is een professionaliseringsbenadering waarbij een team leerkrachten samen lessen ontwerpen en via het onderzoekend handelen kijken vanuit en naar het leren van de lerenden. Een cyclus start steeds met een andere onderzoeksvraag. Die vragen en het gezamenlijk formuleren van antwoorden op die vragen hebben bijgedragen tot inzichten in leren, inzichten in lesgeven en inzichten in schoolontwikkeling. We leerden vanuit de praktijk door middel van gerichte observatie en bewuste reflectie vanuit het leren van leerlingen. De cycli vonden ook in verschillende onderwijscontexten plaats: basisonderwijs (primair onderwijs), secundair onderwijs (voortgezet onderwijs), buitengewoon onderwijs (speciaal onderwijs) en lerarenopleiding.

Als laatste vinden we het belangrijk mee te geven dat we consequent kiezen voor de term 'lerende'. We kozen ervoor omdat alle actoren in het model ook lerend dienen te zijn. Bovendien biedt het kansen om het boek in te zetten in verschillende onderwijsvormen of -contexten. In bronnen die meer specifiek refereren aan specifieke doelgroepen plaatsen wij [lerenden] tussen vierkante haakjes. Die toevoeging wijst erop dat wij vinden dat de term op een ruimere doelgroep van toepassing is.

Voor wie is dit boek?

Voor iedereen die effectief leren omarmt. Voor iedereen die zicht wil hebben op de eigen effectieve leerontwikkeling of de effectieve leerontwikkeling van anderen. Voor iedereen die hieromtrent een onderbouwd houvast zoekt. Het boek biedt antwoord op heel wat vragen. Wat is de kern van leren? Hoe kunnen we die kern van leren in de praktijk brengen? Welke aandachtspunten horen daarbij? Welke elementen versterken die kern van leren? Wat bevatten die elementen het best in functie van effectief leren? Wie speelt een rol in leren? Hoe kan die rol worden opgenomen? Welke andere factoren dragen bij tot een LEER-krachtige omgeving?

Het boek is daarom bedoeld voor leerkrachten, ondersteuners, mentoren, coördinatoren, leidinggevendenden met een schoolontwikkende mindset. Het boek wil een houvast bieden voor zij die effectief leren in de klas- of schoolpraktijk willen brengen. Een ontwikkelende, onderzoekende en reflectieve houding helpt hierbij en zien we graag evolueren naar onderzoekend handelen.

Hoe lees je dit boek?

Met het boek reiken we een model voor een LEER-krachtige omgeving aan. Dat model omvat best wel wat variabelen die het leren krachtig maken. Het heeft een duidelijke kern. Daarrond bevinden zich een aantal bouwstenen. Die bouwstenen versterken de kern van leren.

Hoewel het model duidelijke bouwstenen omvat en een specifieke kern heeft, is het wezenlijk belangrijk om de verschillende variabelen samen vast te pakken. Je kunt het aanschouwen als een kern met buitenschillen. Het werkt ook andersom. Vanuit de buitenschillen kun je ook de kern van leren raken. De verschillende bouwstenen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en versterken elkaar. In de uitrol of de toepassing van het model is dat een belangrijke nuance om mee te nemen.

Daarnaast is er ook voor alle actoren in en om onderwijs een duidelijke rol weggelegd. Dit boek doet vanuit onderzoek en vanuit de praktijk voorstellen om die rol zichtbaar op te nemen. Een LEER-krachtige omgeving staat of valt in de praktijk met de opname van die rollen. Het is van belang dat de verschillende betrokkenen zicht hebben op het totale plaatje. De metafoor van de stoel is hier van toepassing. Als een van de poten ontbreekt of minder sterk is, dan heeft dat een impact op de stoel en hoe die kan worden ingezet.

Het komt neer op samen zoeken naar mogelijke oplossingen en samen werken aan de verbetering van de onderwijskwaliteit. Op die manier zal het collectieve vertrouwen toenemen. Dat speelt een fundamentele rol in de ontwikkeling van individuen, teams en organisaties (zie hoofdstuk 3).

Een LEER-krachtige omgeving biedt een houvast voor een continue ontwikkeling van het pedagogische en didactische klimaat. Je zet een stip op de horizon. Daar wordt naartoe gewerkt door keuzes te maken in het organiseren van leren. Je kunt het beschouwen als een soort van *backward design*², een methode van achterwaarts ontwerpen waarbij je vertrekt van de beoogde resultaten en zo terug redeneert.

Sommigen zien in het model een volgtijdelijkheid. Volgtijdelijkheid betekent 'eerst dit ... en dan dat ...'. Daarvoor is het model niet bedoeld noch ontwikkeld. Het model suggereert een integrale aanpak. Daarom doen we een oproep om bewust met het model aan de slag te gaan. Wanneer je er bewust en systematisch mee aan de slag gaat, helpt het mee de kwaliteitsontwikkeling van de primaire processen te ondersteunen.

We willen het concept van een LEER-krachtige omgeving nog ruimer plaatsen. Dat zorgt voor een ruimere kijk op het concept effectief onderwijs. We schrijven in functie van de primaire processen. Daarbij zoomen we niet in op het belang of de uitrol van de secundaire processen. Daarmee willen we enkel het belang van de primaire processen suggereren. Die secundaire processen kunnen in functie van de primaire worden ontwikkeld.

Dit boek telt, naast een inleiding en een besluit, vier hoofdstukken:

1. Kern van leren
2. Wat het leren versterkt
3. Rollen in een LEER-krachtige omgeving
4. Verder versterkende factoren in een LEER-krachtige omgeving

Waarom een LEER-krachtige omgeving?

Onderwijs staat altijd voor een blijvende uitdaging om de onderwijskwaliteit te garanderen en te verbeteren. Dat zorgt voor scholen voor een permanente uitdaging om het effectief leren te vergroten en het onderwijsleerproces bij te sturen en nog meer te verbeteren.

Krachtige leeromgevingen worden in de literatuur op verschillende manieren gedefinieerd. Zo is een krachtige leeromgeving een leeromgeving om samen met elkaar actief te leren, met een duidelijk zicht op de functionaliteit van het leren en het geleerde, waarin het leren wordt gesitueerd in een concrete context en waarin de authenticiteit van die context zo hoog mogelijk is.³ Anderen omschrijven het als een positief, veilig en rijk leerklimaat, een rijke ondersteuning en interactie en betekenisvol leren.⁴

Een krachtige leeromgeving ondersteunt een krachtig of effectief leren. Krachtige leeromgevingen helpen om kenmerken van krachtig of effectief leren te realiseren.⁵ Weten wat je onder goed onderwijs verstaat, wat je verstaat onder een goede les, draagt bij aan het realiseren ervan.⁶ De leerprocessen versterken elkaar en gaan uit van dezelfde principes. Zo moet meer verantwoordelijkheid voor het eigen leerproces van de lerende hand in hand gaan met meer verantwoordelijkheid voor het eigen leerproces van de leerkrachten. Op dat vlak is bouwen aan een krachtige leeromgeving bouwen aan een consistent verhaal.

Een krachtige leeromgeving vertoont vijf kenmerken⁷:

1. Leren is constructief en bouwt verder op wat aanwezig is.
2. Leren is actief en zelfregulerend.
3. Leren is doelgericht en contextgericht.
4. Leren en samenwerken gaan hand in hand.
5. Leren is individueel verschillend.

Andere onderzoekers⁸ vullen aan dat in een krachtige leeromgeving alle actoren samenwerken. In zo'n leeromgeving is er ruimte voor experimenteren en wordt er expliciet vertrouwen en steun ervaren. Er is merkbaar energie en een verhoogd werkplezier.

We willen het leren meer benadrukken en spreken daarom over een LEER-krachtige omgeving. Een LEER-krachtige omgeving stimuleert zelfregulatie en eigenaarschap van de lerende. Weten waar de lerende staat in het leren is cruciaal. Een partnerschap tussen alle actoren is geëxpliciteerd, wat zichtbaar bijdraagt tot een grotere bewustmaking in leren, effectief leren en maatwerk.